

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6379892>

"INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR"

Ubaydullayeva Muattar

Buxoro Davlat Universiteti

xorijiy tillar fakulteti tilshunoslik yo'nalishi

2-bosqich 10-1INL-20 guruh magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Ingliz va O'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan holda ularning qiyosiy –tipologik tahlili amalga oshiriladi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik, idiomalar, lug'aviy ma'no, hosila ma'no.*

Frazeologizm maxsus nutq ayirboshlash, so'zma-so'z ma'noda idrok etilmaydigan va har doim ham so'zma-so'z tarjimaga ega bo'lmagan o'zgarma ibora deyiladi. Ayrim frazeologik birliklarni so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmasligi sababli tarjima va tushinishda ko'pincha qiyinchiliklar yuzaga keladi. Boshqa tomondan, idiomalar tilga yorqin hissiy rang beradi. Misol: "Bu mening choyim emas" so'zma-so'z tarjima qilingan bu mening chashkam emas, lekin iboraning majoziy ma'nosi "bu men uchun emas, tatib ko'rish uchun emas" (odam uchun nomaqbul yoki mos bo'lmagan narsa). Ingliz tilining frazeologiyasi oddiy emas, lekin juda qiziq. Frazeologik birliklarning bir nechta toifalari mavjud: frazeologik birliklar (idiomalar), frazeologik birikmalar, frazeologik iboralar. Endi har bir toifani alohida ko'rib chiqamiz.

Frazeologik birlik - ma'nosi qo'llanilgan so'zlarning ma'nosiga hech qanday tarzda mos kelmaydigan nutq aylanishi. Misol uchun, chinni do'konidagi buqa - chinni do'konidagi fil - iborasi kontekstda qo'pol odamni tavsiflaydi. Mana yana bir qancha misollar.

Bir parcha kek - Bir bo'lak kek (ya'ni, xuddi bir bo'lak pirojnoe yeyish kabi).

Dildan suhbat - Yurakdan yurak suhbat.

Fantaziya parvozi - Flight of fancy.

Fikringiz uchun bir tiyin - Fikringiz uchun bir tiyin.

Ovchidek och - Bo'ri kabi och.

Ma'lumki, frazeologik birliklar har bir tilning lug'at boyligini tashkil etuvchi til birligi hisoblanadi va ular til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud bo'ladi. Shuningdek, ular boshqa til birliklari singari semantik xususiyatlarini hisobga olgan holda sinonimiya, antonimiya, omonimiya, paronimiya va polisemiya kabi hodisalarga uchraydi. Yuqoridagicha

munosabat (erkin bog'lanma bilan frazeologik birlikning shaklan teng kelish hodisasi) omonimlik deb yuritiladi. Frazeologik birlikning lug'aviy ma'nosi birdan ortiq bo'lsa, xuddi leksemalarda qilinganidek, bosh ma'no va hosila ma'no belgilanadi. Masalan, jar solmoq frazeologik birligi “jarchi vositasida eshittirmoq” (bu eski ma'noga aylangan), “keragidan ortiq darajada bo'rttirib xabar tarqatmoq” ma'nolarini anglatadi.

Shuningdek, ingliz tilidagi to make a getaway frazeologik birligi “ jinoyat sodir etgandan so'ng qochish”, va “ zerikarli siyosiy tuzumdan qochish” ma'nolarini anglatadi. Birinchisi – bosh ma'no, ikkinchisi – shundan o'sib chiqqan hosila ma'no. Shuningdek, lug'aviy ma'noning taraqqiy etishi frazeologik birliklarga ham xos hodisadir. Hozirgi o'zbek va ingliz frazeologik birliklarida lug'aviy ma'no asosan metafora yo'li bilan ko'chirish natijasida taraqqiy etgan. Masalan, ko'ngliga tegmoq frazeologik birligi asli biror ovqat tez-tez iste'mol qilinishi tufayli “yoqmay qolmoq” ma'nosini anglatadi. Bu frazeologik birlik keyinchalik ovqatdan boshqa narsalarga, shuningdek, kishilarga qarata ham ishlatilgan, bunday ko'chirish natijasida bu frazeologik birlikda tabiatiga to'g'ri kelmay qolib, “yoqtirmaslik hissi uyg'ondi” ma'nosi hosil bo'lgan. Yoki ingliz tilidagi to walk all over somebody frazeologik birligida ham xuddi shunday qarash mavjud.

1) Mastava ko'ngillaringizga tegib yurgandir. *I'm not about to let them walk all over me.*

2) Ammo har kuni bir xil narsani takrorlayverish uning ko'ngliga tegdi. *We expected Williams to walk all over her.*

Bir frazeologik birlikka xos ma'noning taraqqiyoti natijasida frazeologik ma'noning miqdori o'zgaradi. Bir frazeologik ma'no asosida ikkinchi frazeologik ma'noning tug'ilishi ikki xil hodisaga – polisemiyaga yoki omonimiyaga olib keladi. Frazeologik ma'noning taraqqiyoti bilan tug'ilgan omonimiya juda oz. Bunga misol qilib o'zbek tilida joni chiqdi I va joni chiqdi II frazeologik birliklarini, ingliz tilida esa *to feel one's oats I* va *to feel one's oats II* frazeologik birliklarini keltirish mumkin: Bo'ridan bir qo'zini ajratib olgan edi. Joni chiqmagan ekan. “Domlaga: “Odam tuproqdan yaratilgan” – desang, ma'qul, agar “Maymundan yaralgan”, - desang, joni chiqadi”, - derdi. *“Gosh, it'll be great to get into harness again” – he said. “I'm feeling my oats already”. This Novak... and the people behind Novak, were feeling their oats and talking big.* Birinchi misolda kishiga xos bir holatning nomi rang – tus jihatdan bo'ladigan o'xshashlik asosida ikkinchi bir holatga ko'chirilgan: kishi o'lganida badan oqarishib ketadi, xuddi shunday o'zgarish qattiq g'azablanganda ham voqe bo'ladi yoki ingliz tilida berilgan misol ham rang-tus jihatdan bo'ladigan o'xshashlik asosida ikkinchi bir holat ga ko'chirilgan: kishi jahli chiqqanda qiziqqon va jo'shqin holatda namoyon bo'ladi, shuning asosida u o'zining qay darajada kuchga ega ekanligini bilib o'zini muhim deb hisoblaydi . Shu asosda ko'chirish yangi bir frazeologik birlikning tug'ilishiga olib kelgan: joni chiqdi I – “so'nggi marta nafas chiqarmoq” va joni chiqdi II – “nihoyatda qattiq g'azablanmoq”.

Ikkinchi frazeologik birlik dastlab joni chiqdi tarzida qo'llangan, shuning o'zidayoq birinchi frazeologik birlikdan farqlanib qolgan: avvalgi frazeologik birlik III shaxs nisbatlovchisi bilan ishlatilsa, keyingi frazeologik birlik nisbatlovchilarning har uch shaxs-son shakllari bilan ishlatiladi. Keyinchalik ikkinchi frazeologik birlikda jonini chiqarmoq varianti paydo bo'lgan va ikkita frazeologik birlikka ajralish yana ham aniq tus olgan. Bir frazeologik birlik zid mazmunli lug'aviy ma'nolarni ham anglatadi.

Masalan, yuragi qinidan chiqayozdi frazeologik birligi qattiq hayajonlanishni anglatadi, ammo bunday holat tashvishga ham, sevinchga ham bog'lanadi:

1) Qo'rqmayman deb bo'lamaydi, o'g'lim. Shunaqa vaqtda odamning yuragi qinidan chiqib ketadi.

2) Qizning paranjisini ko'rishi bilanoq yigitning yuragi qinidan chiqayozdi. Buni enantiosemiya hodisasiga o'xshatish mumkin.

Ko'rinadiki, bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida leksik kontekst farqli, ammo grammatik tabiat bir xil. Mana bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida leksik kontekst ham, grammatik tabiat ham farqli: ketiga tushmoq:

1) “zimdan yurib butun xatti-harakatni ta'qib etmoq”,

2) “manfaatdor bo'lgani holda berilib harakat qilmoq”.

Har ikki ma'nosida harakatni kishi bajaradi, lekin harakat qaratilgan predmet boshqa-boshqa bo'ladi: birinchisida kishiga (kimning), ikkinchisida esa narsaga (nimaning) qaratiladi. Shu sababli bu ma'nolarning leksik konteksti ham, grammatik tabiati ham farq qiladi. Qaratqich kelishigida kishini bildiruvchi leksemaning kelishi birinchi ma'noda har uch shaxs son nisbatlovchisini ishlatishga yo'l ochadi; shunday vazifada narsani anglatuvchi leksemaning kelishi esa faqat III shaxs nisbatlovchisining qatnashuviga sabab bo'ladi. Natijada bu ikki frazeologik ma'noning grammatik tabiati farqlanib qoladi. Birinchi ma'nosida ketidan tushdim, ketidan tushding, ketidan tushdi, ketingdan tushdim, ketingdan tushdi, ketimdan tushding, ketimdan tushdi kabi shakllarda ishlatilsa, ikkinchi ma'nosida shularga muqobil shakllardan uchtasidangina keladi: ketidan tushdim, ketidan tushding, ketidan tushdi. Mana bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida grammatik tabiat boshqacharoq: haddidan oshmoq; haddidan oshdi.

1) “O'ziga ortiqcha erk berib yubormoq”,

2) “ortiq darajada kuchayib, zo'rayib ketmoq”.

Bu frazeologik birlikning birinchi ma'nosida kishiga xos harakatni, ikkinchi ma'nosida esa narsaga xos harakatni bildiradi, shunga ko'ra har xil leksik kontekstda oydinlashadi. Ayni vaqtda grammatik tabiat ham har xil bo'ladi: birinchi ma'nosida bu frazeologik birlik har uch shaxs -sonda tuslanadi ham, nisbatlanadi ham. Ikkinchi ma'nosida esa faqat III shaxs tuslovchisi va nisbatlovchisi bilan ishlatiladi: haddimdan oshdim, haddingdan oshding kabi.

Ma'lumki, frazeologik birliklar har bir tilning lug'at boyligini tashkil etuvchi til birligi hisoblanadi va ular til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud bo'ladi. Shuningdek, ular boshqa til birliklari singari semantik xususiyatlarini hisobga olgan holda sinonimiya, antonimiya, omonimiya, paronimiya va polisemiya kabi hodisalarga uchraydi.

Xulosa qilib aytganda, har bir tilda frazeologik birliklar o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega. Ammo barcha tillarda frazeologik birliklar til boyligi bo'lib xizmat qiladi. Polisemantik frazeologik birliklar tilning lug'aviy tarkibini va nutqni boyitishga xizmat qiladi va unga hissiy bo'yoqdorlik ma'nolarini mujassamlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduazizov A., Sodiqov A., Bashakov N. Umumiy tilshunoslik T., 1979.
2. Авашани Ю.Ю. Вопросы фразеологии. С., 1977.
3. Авашани Ю.Ю, Эмирова А.М. К семантический структуре
4. фразеологических единиц. С., 1971.
5. Алехина А.И. Семантические группы во фразеологии современного
6. английского языка. М., 1977.
7. Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. М., 1979.
8. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 1978.
9. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. T., 1978